

Paulíček, Igor

Sloboda v ponímaní Isaiaha Berlina

Studia philosophica. 2016, vol. 63, iss. 1, pp. [85]-94

ISSN 1803-7445 (print); ISSN 2336-453X (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/135174>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

IGOR PAULÍČEK

SLOBODA V PONÍMANÍ ISAJAHA BERLINA

Isaiah Berlin¹ v eseji *Two Concepts of Liberty* (*Dva koncepty slobody*)² vymedzil dva diametrálne odlišné koncepty slobody,³ ktorých vzájomný

¹ Isaiah Berlin (1909–1997) bol britský filozof, politický teoretik a historik ideí. Narodil sa v Rige, v roku 1921 jeho rodina emigrovala do Londýna. Študoval v Oxforde klasické jazyky, dejiny a filozofiu. Od roku 1932 tu aj prednášal. Počas druhej svetovej vojny pôsobil na britskej ambasáde v USA, odkiaľ posielal správy o politickom dianí v Spojených štátoch. Zásadný dopad na neho mala návšteva Sovietskeho zväzu v roku 1945–1946, ktorá v ňom vzbudila odpor ku komunizmu a ovplyvnila jeho ďalší intelektuálny záujem. Začal sa zaoberať dejinami ideí, ruskými intelektuálnymi dejinami, marxizmom a socialistickými koncepciami. V roku 1957 sa stal držiteľom Chichelovej profesúry spoločenskej a politickej teórie v Oxforde. Pri tejto príležitosti zaznela roku 1958 jeho inauguračná prednáška, neskôr známa ako esej *Two Concepts of Liberty*. Isaiah Berlin okrem univerzity v Oxforde pôsobil aj na niektorých amerických univerzitách (Harvard, Princeton, Chicago, New York). Medzi jeho najvýznamnejšie práce patrí monografia *Karl Marx: His Life and Environment* (1939), ďalej *The Hedgehog and the Fox: An Essay on Tolstoy's View of History* (1953), *The Age of Enlightenment: The Eighteenth-Century Philosophers* (1956), *The Roots of Romanticism* (1965), *Four Essays on Liberty* (1965), *Russian Thinkers* (1978), *The Crooked Timber of Humanity: Chapters in the History of Ideas* (1990) a ďalšie.

² Vychádzali sme z českého prekladu Berlinovej eseje (Isaiah Berlin, Dva pojmy svobody, in János Kis (ed.), *Současná politická filosofie*, prel. Milan Znoj, Praha: OIKOYMENH 1997, s. 47–99). Nanešťastie je však pôvodný názov tejto eseje prekladaný ako *Dva pojmy svobody*, čo nepresne vystihuje podstatu toho, o čo Berlinovi v texte ide. Preklad totiž môže evokovať v čitateľovi dojem, že sa jedná o etymologickú štúdiu pojmu sloboda, príp. pátranie po jeho dvoch rôznych konotáciách. Berlinov záujem sa však sústreďuje na dva rôzne prístupy k slobode, nejde preto o rozdielne chápanie pojmu, ale o rozdielne chápanie podstaty slobody, ktorej nositeľmi sú dva rozličné pojmy. Bohužiaľ, podobnú nepresnosť nachádzame aj v slovenskom preklade. V českom jazyku sú k dispozícii aj ďalšie Berlinove texty, v ktorých sa zaoberá otázkou slobody. Ide o preklad jeho Štyroch esejí o slobode, ktoré vyšli ako: Isaiah Berlin, *Čtyři eseje o svobodě*, prel. Martin Pokorný, Praha: Prostor 1999. Po prvýkrát vyšli tieto eseje anglicky ako *Four Essays on Liberty*, Oxford: Oxford University Press 1969, súčasťou nich bola práve esej *Two Concepts of Liberty*, vychádzajúca z predlohy Berlinovej inauguračnej prednášky z roku 1958.

antagonizmus nemožno preklenúť. Akokoľvek zostáva tento text relevantný a v určitom zmysle poskytuje adekvátny pohľad na základné vymedzenie súčasne chápanej slobody, podrobíme ho kritickému rozboru a pokúsime sa zodpovedať otázku, ktorý z týchto dvoch konceptov plní požiadavku ľudskej prirodzenosti a či naozaj ide o dve nezmieriteľné oblasti slobody, medzi ktorými neexistuje žiadna afinita.

Hneď v úvode eseje kladie Berlin zásadnú otázku, od ktorej sa odvíja jeho úvaha o slobode: Existuje základná zhoda životných cieľov? Odpoveď, ktorá sa nám núka ako pravdivá, je záporná. Zhoda cieľov by bola zhodou v životných názoroch a postojoch. V takom prípade by však nielenže nič také ako problematika slobody nevyvstala, ale dokonca sféra politiky by stratila svoju relevanciu a nahradila by ju, ako celkom správne Berlin postrehol, oblasť technických prostriedkov a možností dosiahnutia stanovených cieľov.

Sloboda je determinovaná mierou poslušnosti a prinútenia. Otázky sú v tomto smere jasné: Prečo by som mal počúvať niekoho iného? Prečo by som nemal žiť tak, ako by som chcel? Musím sa podriaďiť? A ak nie, môžem byť donútený? *Kým a do akej miery a v mene čoho alebo kvôli čomu?*⁴ Berlinova základná téza znie: *Prinútiť človeka znamená zbaviť ho slobody – ale slobody od čoho?* Vzápätí pred nami vyvstane otázka: Od neho samého? Samozrejme, táto téza v nás vzbudí záver, čím menšia miera poslušnosti a donútenia, tým je miera slobody väčšia. Vec je však zložitejšia. Žiaden jednotlivý človeka nie je autonómnym a nezávislým tvorom. Nie je *causa sui*. Na základe predchádzajúcich otázok Berlin určuje dva významy slobody, *negatívny* a *pozitívny*. Prvý vymedzuje priestor slobody subjektu, osoby alebo skupiny osôb, ktorý je jeho doménou, bez zasahovania zo strany iných osôb, či politických inštitúcií. Druhý je definovaný otázkou čo alebo kto je zdrojom vmiešavania alebo riadenia, ktoré môže niekoho prinútiť k tomu, aby konal jedným spôsobom a nie iným?

Zatiaľ čo negatívna sloboda je oblasťou sebarealizácie, pozitívna sloboda evokuje oblasť vonkajšieho donútenia.⁵ Vnútny priestor, ktorý mi za-

³ V texte sa zaoberáme otázkou slobody jednotlivca vo vzťahu k politickej sfére. Mohli by sme povedať, že ide o politickú slobodu. Zároveň je potrebné poznamenať, že Berlin v pôvodnom texte nerozlišuje význam medzi pojmami *freedom* a *liberty*, ale považuje ich za synonymá označujúce to isté.

⁴ Isaiah Berlin, *Dva pojmy svobody...*, s. 49. Berlin vychádza z predpokladu, že donútenie je samo o sebe čosi zlé, hoci do určitej miery nevyhnutné. Jedným z dôvodov môže byť to, že donútenie umožňuje ustanovenie tyranie, despotizmu alebo totalitarizmu, a teda narušenie osobnej slobody jednotlivca.

⁵ Donútenie alebo prinútenie je v tomto zmysle zámerným vmiešavaním sa jedného človeka alebo politickej authority do oblasti iného človeka, ktorá je jeho slobodným priestorom, v ktorom môže jednať a sledovať svoje ciele. Ide výlučne o priestor slobody, preto hovoríme

bezpečuje negatívna sloboda, teda sloboda *od*, je mojou vlastnou doménou, a čím väčší je tento priestor, tým väčšia je moja sloboda. Je však skutočne táto téza platná? Snaha o jej zodpovedanie nás privádza k otázke, aký veľký by tento priestor jednak mal a jednak mohol byť? To sú dva rozdielne veci. Evidentné je, že takýto priestor slobody nemôže byť neobmedzený, a to za prvé kvôli tomu, že to nedovoľujú ontologické alebo antropologické podmienky a za druhé ani spoločenské a politické podmienky. Takýto stav by v spoločnosti viedol nielen k jej rozvratu a neporiadku, ale vyústil by v nejakú formu tyranie.⁶ Stav neobmedzenej negatívnej slobody nielenže nie je možný, ale ak by aj bol uskutočniteľný, je neželateľný. V tomto bode je teda odpoveď jasná, takisto ako aj v otázke existencie určitej, konkrétne vymedzenej hranice medzi slobodným priestorom jednotlivca, v ktorom je uchránený od pôsobenia nejakého vonkajšieho donucovania, resp. zasahovania. Otázkou zostáva len miera tejto individuálnej slobody.

Vráťme sa k otázke z úvodu. Ak je totiž skutočnosť taká, že neexistuje zhoda životných cieľov, potom sa musíme pýtať po možnosti ako zosúladiť rozdielne ciele ľudí tak, aby spoločnosť pretrvala a dokázala plniť svoje funkcie, z ktorých jednou je aj možnosť sebarealizácie jej jednotlivých členov. V rámci európskej tradície liberálneho politického myslenia možno vyzporovať istý súhlas s existenciou priestoru individuálnej (*negatívnej*) slobody, no rozdielnym zostáva práve jeho veľkosť. Na jednej strane myslitelia ako John Locke či Adam Smith obhajovali široký priestor, naproti nim si napríklad Thomas Hobbes uvedomoval riziká plynúce pre akúkoľvek politickú spoločnosť z príliš veľkého priestoru individuálnej slobody. Ona hranica alebo ono minimum malo byť determinované ľudskou prirodzenosťou. Prekročenie tejto hranice znamenalo previnenie sa voči podstate človeka, voči jeho prirodzenosti. Samozrejme v tradícii filozofického a politického myslenia neexistuje jeden raz a navždy daný koncept, o ktorý by sme sa mohli oprieť a od neho následne odvodzovať mieru individuálnej slobody. I napriek tomu, pravdou je, že oprávnenosť priestoru slobody musíme uvádzať do vzťahu s niečím.⁷ Oprávnenosť akokoľvek ponímanej slobody nemôže ležať vo vzduchoprázdne.

o politickej slobode. Druhá vec totiž je, pokiaľ sám nie som schopný dosiahnuť vytýčené ciele. Ak nie som spôsobilý ich dosiahnuť na základe vlastnej neschopnosti, potom síce môžem prehlásiť, že som neslobodný (v absolútnom zmysle), ale nie som neslobodný v politickom zmysle, pokiaľ mi podmienky spoločnosti umožňujú tieto ciele dosahovať. Problémom je moja neschopnosť, nie prostredie spoločnosti, v ktorej chceme svoje ciele realizovať.

6 Či už by šlo o formu tyranie slobody alebo tyranu povedzme nejakého autoritárskeho politického režimu.

7 Môže ísť napr. o ľudskú prirodzenosť, prirodzený zákon, Boží zákon a pod.

Negatívne poňatie slobody je pre Berlina zásadné: „*Touha po tom, abych nebyl usmērňován, abych byl ponechán sobě samému, je znakem vyspělé civilizace, to platí pro jednotlivce i pro společenství.*“⁸ Zároveň upozorňuje na nedostatočnosť vymedzenia negatívnej slobody ako schopnosti človeka robiť to, čo si želá.⁹ Táto definícia prijatá podľa neho od J. S. Milla je nevhodná z toho dôvodu, že stanovené ciele sa môžu ukázať ako nedosiahnuteľné, no k dosiahnutiu slobody však stačí spraviť len jeden malý trik, to znamená upustiť od svojich zámerov, a v tom momente sa jedinec stáva slobodným. Ak extrapolujeme tento trik na politickú spoločnosť, potom tyran alebo despota, ktorý ovláda svoj ľud neprimeraným spôsobom a ktorý obmedzuje ich slobody, môže prehlásiť, že jemu poddaní občania sú slobodní, pretože nemajú ciele, ktoré by nemohli dosiahnuť, nakoľko sa vzdali všetkých svojich cieľov z dôvodu nemožnosti ich dosiahnutia.¹⁰ Berlin preto háji negatívne poňatie slobody len ako priestor nezasahovania. To ako s ním každý človek naloží, závisí len na ňom samotnom.

V otázke konceptu pozitívnej slobody vychádza Berlin z názoru, že takto chápaná sloboda pramení zo želaní jednotlivca byť svojim vlastným pánom. Poukazuje na to, že medzi slobodou v zmysle vlády nad sebou samým a slobodou ako priestorom, do ktorého mi nikto nezasahuje a v ktorom mi nikto nebráni robiť to, pre čo som sa rozhodol, je veľký rozdiel. V skratke možno povedať, že túžba po sebvládě je túžbou po oslobodení sa spod ťarchy vlastných obmedzení. Je tu akási snaha racionálneho jadra v človeku oslobodiť sa od rôznych foriem neslobody a bariér, ktoré ho obmedzujú. Proti čomusi iracionálnemu, pudovému, žiadostivému a celkovo „nižšiemu“. Inými slovami, ide o niečo, čo mi bráni objaviť a rozvinúť v sebe skutočné ja – „vyššie“ ja.

Dichotómia uvedených dvoch významov slobôd je evidentná, ak chápeme človeka ako autonómnu bytosť, ktorá je schopná stanovovať vlastné ciele, sledovať a uskutočňovať vytýčené zámery. Na strane druhej je človek zároveň vsadený do kauzálneho kontextu a jeho život podmienený silami a okolnosťami, ktoré nemá úplne vo svojej moci. Niektoré viac, iné menej, mnohé vôbec. To čo však Berlin kritizuje na pozitívnom koncepte slobody,

⁸ *Ibid.*, s. 57.

⁹ *Ibid.*, s. 67.

¹⁰ Samozrejme v tomto smere môže padnúť námietka, že aj človek v spoločnosti ovládanej tyranom či nachádzajúcej sa pod tlakom totalitárnej ideológie môže o sebe prehlásiť, že je slobodným, ale jeho sloboda je slobodou vnútornou, do ktorej tyran nemá prístup. V takomto prípade sa ale jedná o určitú vnútornú emigráciu, stiahnutie sa do seba pod tlakom vonkajších okolností, ktoré tento človek nedokáže ovplyvniť, je vyjadrením určitej bezmocnosti a uchýlenia sa k jedinému prostriedku, ktorý mu zostal. Bez toho, aby sme však chceli hodnotu takejto formy slobody akýmkoľvek spôsobom znižovať, musíme poznamenať, že tu nejde o slobodu, ktorú máme na mysli, inými slovami nejde tu o slobodu politickú.

je tendencia zaobchádzať s človekom ako s neautonómnou bytosťou, ako s tvorom, ktorý nie je schopný sebaurčenia. Z čoho vzniká tlak po vnútení istých cieľov, o ktorých sa môže povedzme politická autorita domnievať, že sú k prospechu nielen jednotlivcovi, ale celej spoločnosti.¹¹ Tento problém zažili v plnej miere ľudia v tých krajinách, ktoré zachvátila a ovládla patológia totalitárnych ideológií, či už fašistická, nacistická alebo komunistická.

Problém, ktorý vyvstáva z poňatia slobody ako sebavlády, teda tej formy, ktorú Berlin označuje ako pozitívnu, sa teraz pokúsime načrtnúť. V tomto prípade narážame na istý druh racionalistického poňatia skutočnosti a dejín, to znamená, že na základe poznávacieho úsilia objavujeme zákonitosti v nich pôsobiace, a toto poznanie nás oslobodzuje do tej miery, do akej sledujeme tieto zákony, pretože ich napĺňanie je racionálne, nakoľko zodpovedá nutnosti vecí a procesov. Inými slovami, podľa tohto chápania je človek rozumný a teda slobodný práve preto, že napĺňa nutné usporiadanie vecí skutočnosti, a sleduje ciele, ktoré z toho plynú, nezaobera s tým, čo je neuskutočniteľné a nepodstatné. Priestor slobody nespočíva v možnostiach voľby, ale v poznaní toho, čo je nutné, a teda racionálne. Sloboda nespočíva v tom robiť niečo hlúpe alebo iracionálne. Ide o presný opak slobody. Tento postoj v sebe skrýva viaceré nebezpečenstvá. Jeden z najzásadnejších evokuje otázku; Čo s ľuďmi, ktorí takýmto poznaním nedisponujú?

Podľa tohto prístupu plné rozvinutie a uskutočnenie schopností človeka nie je možné obmedziť na individuum, ale na druh ako taký. Práve tu však nastáva problém. V momente, kedy je vytýčený cieľ pozdvihnutia človeka na „vyššiu“ úroveň, uskutočnenie jeho plnej prirodzenosti a potenciálu, ktorý sa v ňom skrýva, nastáva komplikácia, čo urobiť s jednotlivcom. Pretože ten z hľadiska druhu nie je až tak podstatný. Tento postoj v kombinácii s myšlienkou, že celok je dôležitejší ako jednotlivec, nás privádza k výsledku, ktorý ospravedlňuje donútenie jedných ľudí druhými, ktorých na túto úlohu kvalifikuje ich domnelá výnimočnosť a znalosť cieľa pozdvihnutia človeka, či už morálneho, duchovného, kultúrneho, dejinného, akéhokoľvek.¹² V kontraste voči tejto snahe vystupujú životné ciele jednotlivcov ako prekážka, ktorú treba odstrániť.

¹¹ V tomto smere sa veľmi kriticky vyjadroval napríklad Kant voči paternalizmu a považoval ho za najväčší despotizmus.

¹² V tejto súvislosti narážame na dôležitú teleologickú otázku o povahe cieľov. Námietať by mohla znieť, že nie všetky vytýčené ciele zo strany politickej alebo inej autority sú nežiaducim či neprimeraným zásahom do oblastí slobody jednotlivca, preto je dôležité rozlišovať medzi jednotlivými cieľmi. Napr. výchova, vzdelanie, bezpečnosť atď. sú relevantnými cieľmi. Táto otázka by bola zaiste oprávnená, opäť však narážame na mieru a charakter daného zásahu, pretože napr. vzdelanie v totalitárnom režime je spravídla sprevádzané ideologickou indoktrináciou. Odpoveď teda nie je jednoznačná a do úvahy treba brať celý rad súvislostí.

Riziko spojené s pozitívnym konceptom slobody tak, ako sa ho snaží vykresliť Berlin, vyviera z tendencie nahradiť jednotlivca nadosobnou kolektívnou entitou. U Kanta nachádzame rozlíšenie dvoch *ja* v človeku; jedným je vyššie, racionálne, morálne, skutočné, noumenálne, transcendentálne, druhým nižšie, iracionálne, emocionálne, javové. Takéto rozlíšenie je úsilím prispôbiť ono nižšie ja vyššiemu, dostať pod kontrolu iracionálne túžby, a tým docieľiť stav slobody. Z tejto perspektívy teda sloboda nie je postavená na konaní podľa svojvôle, ale konaní podľa racionálneho vyššieho ja. Problém nastáva v momente, ktorý azda postihuje Rousseauov výrok o slobode ako nutnosti.¹³ Táto nutnosť priniesla so sebou nadosobnú, vyššiu kolektívnu entitu, inými slovami kolektívne vyššie ja. V tom prípade sú potom kolektívne vyššie záujmy nadradené záujmom jednotlivca.¹⁴ Riziko, ktoré sa skrýva v pozitívnom koncepte slobody, na ktoré upozornil Berlin, vyúsťuje v totalitárnych ideológiách, s ktorými je obmedzenie individuálneho priestoru slobody podstatne spojené.¹⁵ Negatívne poňatie slobody malo byť hrádzou pred svojvoľným zasahovaním zo strany iných ľudí či politickej autority do priestoru jednotlivca, ktorý má byť jeho vlastnou doménou. Aspoň tak sa domnieva Berlin.

Dôvod, prečo kritizuje Berlin slobodu, ktorú nazýva pozitívnu: „*Racionalistická argumentace se svým předpokladem jediného pravého řešení vedla – i když ne logicky, tak určitě historicky a psychologicky – od etického učení individuální odpovědnosti a individuálního sebezdokonalení k autoritářskému státu poslušného direktívám elity platónských strážců.*“¹⁶ Pokiaľ by šlo skutočne o platónskych strážcov, neboli by sme na pôde totalitarizmu, ktorý za tým Berlin vidí. Odhliadnuc však od tejto námietky ide o zásadný problém a posun k obmedzeniu priestoru slobody každého individua, teda Berlinovou terminológiou negatívnej slobody. Pretože podľa neho: „*Bezpochyby každá interpretace slova ‚svoboda‘, jakkoli neobyčejná, musí*

13 „*Abey tedy společenská smlouva nebyla jen prázdnu formulí, obsahuje mlčky závazek, který samojediný může dáti sílu ostatním, že kdokoliv by odepřel poslechnouti obecnou vůli, bude k tomu donucen celým tělesem: to znamená jen, že bude nucen, aby byl svobodný; neboť taková je podmínka, která chrání každého občana před každou osobní závislostí, dávajíc každého občana vlasti.*“ Jean-Jacques Rousseau, *O Společenské smlouvě neboli o zásadách státního práva*, Dobrá Voda: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk 2002, s. 29.

14 Myšlienka kolektívnej nadosobnej entity sa tiahne cez Rousseaua, Hegla, Marxa atď. Pozri Adam Swift, *Politická filozofie. Základní otázky moderní politikologie*, Praha: Portál 2005, s. 66–67.

15 Tento problém je však širší a netýka sa len totalitarizmov a ideologických systémov, ale prítomný je aj v doktrínálnych náboženstvách, ktoré vyžadujú bezpodmienečnú poslušnosť a oddanosť, úplné podriadenie sa náboženskej autorite. V takom prípade hovoríme o náboženskom fundamentalizme či široko chápanom sektárstve. Na potrebu vnímať totalitárne ideológie optikou náboženstiev upozorňuje viacero bádateľov.

16 Isaiah Berlin, *Dva pojmy svobody...*, s. 79.

zahrnovat nějaké minimum toho, co jsem nazval ‚negativní‘ svobodou. Musí existovat prostor, v němž nejsem frustrován.“¹⁷ Berlin sa snaží poukázat na to, že nie je možné úplne odstrániť priestor slobody jednotlivca, do ktorého by mu nikto nezasahoval, pretože v takom prípade by už nemohol byť považovaný za ľudského jedinca. Z hľadiska ľudskej prirodzenosti je charakteristickou črtou práve tento priestor nezasahovania. V rámci tradície liberálneho myslenia však Mill alebo Constant požadovali maximálny priestor nezasahovania, taký, ktorý by bol v súlade s minimálnymi požiadavkami spoločenského života. Berlin ale poukazuje na skutočnosť, že ľudia sú náchylní sa takejto požiadavky vzdať z rôznych dôvodov; bezpečnosti, moci, postavenia, cnosti, prospechu atď. Práve to je priestor obmedzenia slobody jednotlivca v záujme vyššieho cieľa, prípadne príchodu totalitárnej ideológie či tyranskej autority. Berlin naopak obhajuje a stavia na rozmanitosti ľudských potrieb. Problém však spočíva v tom, že hoci je jeho obhajoba oprávnená, rozmanitosť potrieb nie je sama o sebe cnosťou, tak ako nie všetky potreby sú adekvátne a ospravedlniteľné. Nielen z pohľadu jednotlivca, ale i z pohľadu spoločenského a politického celku. Zdá sa, že na tento problém Berlin zabúda. Okrem toho, nie je možná existencia človeka v stave jeho absolútnej slobody, pretože každá ľudská bytosť sa rodí do stavu určitého obmedzenia, či už biologického, alebo povedzme spoločenského a politického. Určitá miera obmedzenia a donútenia je nutnosťou.

Berlinovi šlo v jeho eseji o to, aby poukázal na úskalia tej slobody, ktorú označuje ako pozitívnu, to však neznamená, že každý zástanca takto chápanej slobody má apriórne sklony k totalitarizmu a k manipulácii a ovládaniu iných. A hoci je Berlin obhajcom negatívneho chápania slobody ako priestoru nezasahovania vonkajšej autority či už politickej alebo inej, a teda priestoru seberealizácie, to, že takáto sloboda môže viesť až k anarchii, k rozvratu individua a dokonca celej spoločnosti, je jej implicitne prítomným nebezpečenstvom.¹⁸

Isaiah Berlin vytýčil dve poňatia slobody na základe otázky donucovania a prinútenia. Preto jeho slobodu možno rozlíšiť ako slobodu od donútenia, t.j. jeho negatívny koncept, a slobodu k donúteniu, teda pozitívny koncept. Na základe tohto vytýčenia sú azda lepšie viditeľné problémy, ktoré obe koncepcie so sebou prinášajú a takisto i nejednoznačnosť samotného

¹⁷ *Ibid.*, s. 88.

¹⁸ V tejto súvislosti môžeme hovoriť o koncepte slobody, ktorého jadrom je také poňatie vlastného ja, ktoré možno nazvať egocentrickým alebo egoistickým. Ideálnym stavom z hľadiska takto chápanej slobody je stav jednotlivca, na ktorého nie sú vznášané nároky zodpovednosti či iných požiadaviek nielen zo strany spoločnosti, ale ani voči nej. Neobmedzený egoizmus má anarchistické sklony. Porov. Władysław J. Stankiewicz, *Hľadání politické filosofie*, Brno: CDK 2006, s. 57–58.

rozlíšenia. To spočíva v neexistencii jasne vymedzenej deliacej čiary medzi negatívnou a pozitívnou slobodou.¹⁹ Ak by sme však takéto členenie predsa len prijali, akokoľvek nedokonalé a nejasné, potom pred nami vyvstáva ďalší problém, ktorým je to, že nemôžeme akceptovať jedno na úkor druhého. Neexistuje jednoznačný výber, táto voľba nie je voľbou *bud' – alebo*. V opačnom prípade by sme výberom jednej alebo druhej možnosti skĺzli do extrémnej pozície. Tá vyplýva z nejednoznačnosti určenia samotného východiskového rozlíšenia, ktorým je problém donútenia. O donútení nemôžeme povedať, že je dobré alebo zlé. Môžeme však hovoriť o okolnostiach, za ktorých je donútenie prípustné a žiaduce, a za ktorých nie. Takisto môžeme uvažovať o miere donútenia v jednotlivých oblastiach.²⁰

Dichotómia pozitívneho a negatívneho konceptu slobody u Isaiaha Berlina je súčasne odkazom na širší problém týkajúci sa politickej slobody; ide o vzťah konceptu práv jednotlivca k jeho záväzku či povinnostiam v rámci politického celku. Neexistujú len práva občana, ktoré by zabezpečovala nejaká politická autorita tak, ako neexistujú iba záväzky jednotlivcov voči politickému celku. Nevyhnutná je miera práv a zároveň i miera povinností. Ak by sme tento vzťah mali aplikovať na dichotómiu slobody, potom jed-

¹⁹ Na tento problém poukázal Gerald MacCallum, ktorý tvrdil, že Berlin sa vo svojom rozlíšení mýlil, pretože podľa neho nie je rozdiel medzi *slobodou od* a *slobodou k*. Každá sloboda *od* je zároveň slobodou *k* (pozri Adam Swift, *Politická filozofie...*, s. 59). Oslobodenie od niečoho je zároveň smerovaním k niečomu (dosiahnutím niečoho). Napriek tomu, že logická štruktúra tohto argumentu má svoju relevanciu, Berlin neuvažuje o všeobecnom vzorci slobody, resp. o všeobecnej podstate slobody, ale o dvoch konkrétnych konceptoch a poňatiach slobody. Pričom sa nimi samotná podstata slobody nevyčerpáva.

²⁰ O tom, že takéto rozlíšenie slobody má svoju opodstatnenosť nielen v akademických debatách, ale týka sa priamo politického života svedčí jeden príklad, na ktorom možno ilustrovat' problém medzi negatívnym a pozitívnym poňatím slobody. Tým prípadom je spor medzi spoločnosťou Apple a FBI, týkajúci sa prelomenia ochranného kódu iPhone. Túto žiadosť smerovali vyšetrovacie orgány po streľbe v San Bernardino, pri ktorej zomrelo 14 ľudí. Strelec používal práve iPhone. FBI priznala, že jej experti nie sú schopní prelomiť bezpečnostný kód od Apple, a preto žiadali spoločnosť o prelomenie ochrany dát v telefónoch. Tá to však odmietla s odôvodnením, že by tým došlo k narušeniu bezpečnosti a súkromia jej užívateľov, týkajúci sa ich dát. Apple tak bráni ich súkromné dáta pred vládou a štátnymi orgánmi. Ide o priestor slobody, do ktorej by podľa nich štátne orgány nemali mať prístup. Argumentácia druhej strany je postavená na bezpečnosti a eliminovaní potenciálnych i reálnych zločineckých hrozieb či už teroristických alebo iných. Spor medzi dvomi konceptmi slobody, pozitívnym a negatívnym je evidentný. Aj v tomto prípade ide o mieru donútenia zo strany štátu, vyriešenie tohto sporu nie je jednoduché o to viac, že jednou zo základných funkcií štátu je bezpečnosť a ochrana vlastných občanov. V takom prípade je potom tlak na obmedzenie priestoru osobnej slobody veľký. Práve to je problém, na ktorý upozorňuje Isaiah Berlin. (K sporu pozri napr.: <http://www.patria.cz/zpravodajstvi/3130095/tim-cook-apple-fbi-po-nas-chce-zadni-vratka.html>; <http://www.patria.cz/zpravodajstvi/3135072/Spor-FBI-vs--Apple-graduje---stanovisko-zaujmul-Google,-Facebook,-Twitter-a-Whatsapp.html>; <http://www.nytimes.com/2016/02/24/technology/justice-department-wants-apple-to-unlock-nine-more-iphones.html>).

noznačne musíme trvať na stanovisku, že nemôže existovať len koncept negatívnej slobody, garantovaný zo strany politickej autority a moci tak, ako nie je prípustný žiadny výlučný model pozitívnej slobody, ktorý by eliminoval akýkoľvek priestor osobnej slobody jednotlivca. Ide o dve oblasti, ktoré nutne musia mať svoj korelát. V tejto súvislosti sa nám núka aplikácia jedného z výdobytkov politickej filozofie Erica Voegelina, ktorý by sme mohli preniesť na predmetnú otázku slobody. V takom prípade by potom negatívny a pozitívny koncept slobody nepredstavovali dva nezmieriteľné objekty slobody, ale predstavovali by jej hraničné póly, pričom miera slobody by bola určená škálou medzi týmito pólmi. Ide o Platónov pojem *metaxy*, ktorý v inej súvislosti prebral i Voegelin. Zároveň musíme uviesť jeden podstatný záver, ktorý vyplýva z nášho rozboru; totiž akákoľvek eliminácia druhého pólu by viedla k rozvratu politického rádu a štruktúry danej spoločnosti a v konečnom dôsledku i jednotlivca.

Naša analýza ukázala, že Berlinova dichotómia slobody na pozitívnu a negatívnu poskytuje určité vodítko a relevanciu pri uchopení niektorých otázok a problémov politickej reality. Pri hlbšom rozbere však narážame na niektoré úskalnia, ktoré nie je možné spoľahlivo preklenúť takýmto vymedzením slobody. Narážame na nejasnosť a nejednoznačnosť, ktorá stojí v jeho pozadí. V texte sme sa snažili poukázať práve na tento problém. A hoci je Berlinova snaha poukázať na niektoré nebezpečenstvá, ktoré plynú z pozitívneho konceptu slobody evidentná, nie je možné sa úplne stotožniť s jeho záverom, že negatívny koncept slobody narábajúci s pluralizmom ľudských cieľov má bližšie k pravde. Oba koncepty totiž v sebe zahŕňajú isté riziká a nebezpečenstvá, na ktoré sme sa snažili poukázať. Napriek tomu, že Berlin považuje vzťah medzi pozitívnu a negatívnu slobodou za nezmieriteľný a protichodný, ukázalo sa, že výber jednej slobody na úkor druhej nie je možný, a v politickej realite musí dochádzať k ich prekrývaniu. Preto výsledkom nášho rozboru bol návrh škály slobody medzi jej dvomi pólmi.

ANOTÁCIA

SLOBODA V PONÍMANÍ ISAIAHA BERLINA

Isaiah Berlin rozlíšil dva koncepty slobody a hoci je táto dištinkcia na jednej strane relevantná a dôležitá, na strane druhej problematická a diskutabilná. Berlin nás upozorňuje na to, že oba koncepty slobody, pozitívna a negatívna, sú vzájomne protichodné. Existujú dve perspektívy. Jednou je perspektíva ľudskej prirodzenosti, teda človeka ako individua, a druhou je hľadisko ľudskej spoločnosti. Naším hlavným cieľom je zodpovedanie otázky, ktorý z týchto konceptov slobody viac zohľadňuje hľadisko ľudskej

prírodzenosti alebo ľudskej spoločnosti. Berlin zastával názor, že negatívna sloboda má bližšie k ľudskej prírodzenosti a je pravdivejším ľudským ideálom ako pozitívny koncept slobody s cieľmi tých, ktorí sa usilujú o ustanovenie lepšej spoločnosti. Na rozdiel od Berlina však chceme ukázať, že tento názor nie je až tak zrejmý, a to práve z dôvodu toho, že každý z týchto dvoch konceptov v sebe obsahuje isté problematické úskalia, ktoré nie je možné jednoducho prekonať Berlinovou dichotómiou. Z tohto dôvodu je záverom našej analýzy návrh škály slobody medzi jej dvomi pólmi.

Kľúčové slová: sloboda, pozitívna sloboda, negatívna sloboda, donútenie, osobný priestor, ľudská prírodzenosť, spoločnosť

SUMMARY

BERLIN'S TWO CONCEPTS OF LIBERTY

Isaiah Berlin introduces two concepts of liberty and this distinction of liberty although is on the one side relevant and important but on the other problematic and questionable. Berlin's distinction points out that these concepts of the positive and negative liberty are really antagonistic. There are two points of view; one is the point of a human nature or man as individual and the second is the point of a human society. The main purpose of our article is to answer the question which of these concepts is more suitable from the human nature or human society point of view. Berlin's conclusion is that the negative liberty more reflects the human nature and is a truer human ideal than the positive concept of liberty with the goals of those who seek after a better society. But contrary to Berlin we want to prove that this result is not so evident because each one of these concepts implicitly contains some problematic difficulties which cannot be so simply overcome by Berlin's dichotomy. For this reason the result of our analysis is a scale of liberty between its two poles.

Key words: liberty, negative freedom, positive freedom, coercion, personal realm, human nature, society

Mgr. Igor Paulíček
971 01 Prievidza
Slovenská republika
igor.paulicek@gmail.com

Katedra filosofie FF MU
Arna Nováka 1, 602 00 Brno
Česká republika
paulicek@mail.muni.cz